

КАСТЫК ТИЛИН ЧАГЫЛДЫРУУНУН ЖОЛДОРУ

ЖУРНАЛИСТТЕР ҮЧҮН КОЛДОНМО

Киришүү

Кастык тили коомдук талкууну булгайт жана басмырлоого (дискриминацияга) жана зомбулукка алып келиши мүмкүн. Анын онлайн мейкиндикте, жеке да, коомдук да байланыштарда кеңири жайылышы бул маселени шашылыш жана көз жаздымда калтырууга болбой турган көйгөйгө айлантат. Айрым учурларда маалымат каражаттары атайылап же байкабай калып кастык тилинин жаратуучулары жана таратуучулары болуп калышы мүмкүн. Ошол эле маалда, маалымат каражаттары кастык тилин жөнгө салууда (чектөөдө/ модерациялоодо) жана ага каршы турууда өзгөчө маанилүү ролду аткарат. Так, ишенимдуу жана контекстке негизделген маалымат беруу, ошондой эле чыдамсыздыкты (кабыл албоочулукту) жана кастыкты жайылткан таасирдүү тараптарды (акторлорду) коомчулук алдында жоопкерчиликке тартуу - бул корунуштун алдын алууга медиа олуттуу салым кошо алат.

Кастык тили деген эмне?

Кастык тили адамды же адамдардын белгилүү бир тобун алардын ким экендигине байланыштуу кемсинтүүчү же басмырлоочу маанайдагы шилтемелер аркылуу багытталган байланыштын бардык түрүн камтыйт жана ал оозеки сөз, жазуу, сүрөт же жүрүм-турум формасында көрүнүшү мүмкүн. Мындай билдирүүлөр адамдын же топтун динине, этностук тегине, улутуна, расасына, терисинин өңүнө, ата-бабасына, жердигине, жынысына, сексуалдык ориентациясына, майыптыгына же өзгөчөлүгүн аныктаган башка белгилерине негизделет. Көпчүлүк учурларда кастык тили чыдамсыздыктан жана жек көрүүдөн келип чыгып, ошол эле учурда аларды кайрадан күчөтөт; айрым шарттарда мындай билдирүүлөр адамдын кадыр-баркын кемсинткен, коомду бөлүп-жарган жана олуттуу коркунуч жараткан көрүнүшкө айланышы мүмкүн¹.

Кастык тили сөз эркиндигине болгон укукту кыянаттык менен пайдалануу болуп саналат. Бирок кастык тилине каршы күрөшүүдө сөз эркиндиги душман катары каралбашы керек, анткени эң кооптуу кастык кампаниялары, тескерисинче, пикир билдирүү мүмкүнчүлүгүн чектөө, бутага алынган жамааттардын өз оюн айтуусуна жол бербөө жана маалымат каражаттарынын кастыкты жайылткандарды ашкерелөөсүнө бөгөт коюу аркылуу ишке ашырылат. Эркин жана көз карандысыз маалымат каражаттары жарандык жана саясий укуктардын башка түрлөрү менен катар аялуу топтордун кадыр-баркын кемсинтүүгө жана аларга зыян келтирүүгө багытталган аракеттерге каршы туруунун негизги коргонуучу фактору болуп саналат.² Журналисттер адамдардын укуктарына шек келтирген саясий ишмерлердин аракеттерин жана мамлекеттик саясаттарды эркин чагылдырууга жана сынга алууга, ошондой эле кастык тилинин жеке адамдарга, жамааттарга жана коомго тийгизген кесепеттерин ачык айтууга тийиш.

Ошол эле учурда зарыл болгон эркиндиктер камсыздалган шартта да, маалымат каражаттары темага жетиштүү көңүл буруп, ар бир материалда этият жана жоопкерчиликтүү кесиптик баалоо менен иштеши керек. Бул колдонмо жалпы адам укуктарынын принциптерин жетекчиликке алып, этикалык жана кесипкөйлүк деңгээлде чагылдырууну көздөгөн медиа адистери үчүн даярдалган.

Жакшы кабар – көптөгөн талап кылынган чараларды журналисттик кесиптин негизги принциптеринен жана иш практика кодекстеринен алынган тажрыйба менен иштеп чыгууга болот. Айрым журналисттер коомдук өзгөрүүлөрдү илгерилетүүнүн жана социалдык адилеттүүлүктүн коргоочусу катары ролун ыңгайлуу деп эсептешсе, көпчүлүгү көбүрөөк нейтралдуу, обочолонгон мамилени колдойт.³ Алардын журналисттик иши толук өзгөртүүнү талап кылбайт; ага туура багыт берүү керек – өтө татаал чөйрөнү түшүнүү, таасирдүү репортаж үчүн кирүү чекиттерин табуу жана татаал, талаштуу маселелерди чагылдырууда журналистиканын убакыт сынагынан өткөн куралдарын колдонуу. Ошентип, журналистика демократиялык жашоо талап кылган толеранттуулук маданиятын өнүктүрүүгө салым кошо алат.

Бул колдонмо кастык тилинин эмне экени, анын тийгизе турган зыяндары, иштөө ыкмасы жана медиа каражаттардын жетекчилери менен башка катышуучулар аны кантип чагылдыруу жана алдын алуу жолу жөнүндө түшүндүрөт. Кастык тили боюнча көп талкуулар мыйзам жана жөнгө салууга байланыштуу болот. Мыйзам, өзгөчө эл аралык укукту түшүнүү, кастык тили боюнча айыпталган учурларды чагылдырганда журналисттерге жардамчы болот. Ошондой эле, аларга жазуу жүзүндөгү жана колдонулган мыйзамдар сөз эркиндиги менен кадыр-баркка, теңдикке жана басмырлоого жол бербөө укугунун ортосундагы туура балансты сактоо үчүн эл аралык адам укуктары мамилелерине шайкеш келерин талдоого жардам берет.

Мыйзам бизге эмнени кылууга болорун жана эмнени кылууга болбостугун көрсөтсө, этика бизге эмнени кылышыбыз керек экенин багыттайт (сунуштайт). Эл аралык адам укуктарынын укуктук нормалары медианын этикалык милдеттеринин жогорку чеги эмес, минималдуу стандарт болуп саналат. Медиа адистери муну көптөгөн он жылдар бою ыктыярдуу түрдө иштеп чыгып, кабыл алган кесиптик практикалык кодекстерди буга чейин эле таанып келишет. Бул кодекстер медиа үчүн кастык тилине карата этикалык жооп чараларды иштеп чыгууда негизги таянычтары боло алат.

¹ Бул аныктама 2019 ж. БУУнун Кастык тили боюнча Стратегиясы жана Аракеттер Планы жана БУУнун Кастык тили боюнча Жумушчу тобунун сунуштарынын негизинде ылайыкташтырылган.

² Караңыз: Фрэнк Ла Ру, "Пикир жана сөз эркиндигин коргоо жана илгерилетүү боюнча атайын баяндамчынын доклады", Бириккен Улуттар Уюмунун Баш Ассамблеясы (Нью-Йорк, АКШ: БУУ, 2012-ж.).

³ Томас Ханитш жана башкалар, ред., *Worlds of Journalism: Journalistic Cultures Around the Globe* (Нью-Йорк, АКШ: Columbia University Press, 2019).

КАСТЫК ТИЛИН ТҮШҮНҮҮ

Бүгүнкү күндө ар кандай эл аралык уюмдар жана адистер тарабынан сунушталган кастык тилинин бир нече толуктоочу аныктамалары келтирилген.⁴ Маанисинде айырмачылыктар болгону менен, жалпы пикир боюнча кастык тили – бул топтун өздүгүнө доо келтирип, анын мүчөлөрүнө чыдамсыздык, дискриминация жана башка терс таасир тийгизүүгө багытталган бардык билдирүүлөр. Кастык тилинин толук аныктамасын БУУнун 2019-ж. кастык тилине каршы Иш-аракеттер планынан табууга болот (1-көрсөтмөнү караңыз). Бирок мындай бардык билдирүүлөр эл аралык адам укуктарынын мыйзамын бузбайт, анткени мыйзам адамдардын сөз эркиндигин ашыкча чектөөдөн сактоого арналган тар түшүнүктү колдонот. Ошентсе да, кеңири аныктамаларга туура келген бардык билдирүүлөр этикалык талдоону талап кылат.

НЕГИЗГИ ПРИНЦИПТЕР

Кастык тили адамдардын жеке жана жамааттык бакубаттуулугунун негизги таянычтарын алсыратат. Экинчи дүйнөлүк согуштун үрөй учурган кесепеттерине жооп катары ар түрдүү аймактардан, укуктук салттардан жана маданий чөйрөлөрдөн келген өкүлдөр тарабынан иштелип чыккан Адам укуктарынын жалпы декларациясы (АУЖД) өзүнүн биринчи сабында “адамзат үй-бүлөсүнүн бардык мүчөлөрүнө таандык болгон тубаса кадыр-баркты жана тең, ажырагыс укуктарды таануу дүйнөдөгү эркиндиктин, адилеттүүлүктүн жана тынчтыктын негизи болуп саналат” деп белгилейт.⁵

Бул салт адамдарды өзүнчө, обочолонгон жеке инсан катары эмес, коомдук жандуулар катары карайт. Адамдардын кайсы бир топко таандык болушу – алар муну өз ыктыяры менен кабыл алганына же мажбурлап таңууланганына карабастан – өз укуктарынан пайдалануу мүмкүнчүлүгүнө чоң таасир тийгизет.⁶ Мындай таандыктыктардын көбү өзгөртүү кыйын же дээрлик мүмкүн эмес болгон белгилерге негизделет. Алар көп учурда адамдардын өзүн-өзү баалоо сезими жана кадыр-баркы менен байланышкандыктан, бул өздүктөргө жасалган чабуулдар зыян келтириши мүмкүн.

АУЖД адамдардын топтук таандыктыгына негизделген басмырлоого каршы чыгат: ар бир адам “расасына, өң-түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же башка көз караштарына, улуттук же социалдык тегине” жана башка белгилерине карабастан, тең укуктарга ээ. Ал эми кастык тили, тескерисинче, айрым топтор коомдо тең укуктуу эмес экенин жарыялайт. Эң олуттуу түрүндө ал угуучуларды максаттуу топко зыян келтирүүгө үндөө – шыктандыруу – катары көрсөтүлөт.

КАСТЫК ТИЛИНИН ТЕРС ТААСИРЛЕРИ

Кастык тили социалдык обочолонуудан жана басмырлоодон тартып, жек көрүүчүлүк кылмыштарына жана массалык зомбулукка чейинки ар кандай терс кесепеттерге алып келиши мүмкүн. Кылымдар бою кастык тили камтылган үгүт-насаат империялык басып алууларды жана отурукташтыруучу колониализмди колдоп келген. Ал расизмдин, эзүүнүн, адилетсиздиктин жана зомбулук системаларына идеологиялык негиз болуп берген. Мындай үгүттөр апартеидге, кулчулукка, этникалык тазалоого жана геноцидге алып келген.⁷ Мындай өнөктүктөр башка шартта акылга сыярлык жана абийирдүү адамдарды да максаттуу топтор кооптуу же тең укуктуу кадыр-баркка татыксыз деп ишендирип, мүлкүн тартып алууну, үстөмдүк кылууну жана атүгүл массалык кыргынды да актаган.

Бүгүнкү күндө көптөгөн коомдордо күнүмдүк басмырлоо жабыркаган жамааттарды төмөн санаган же чын эле бул коомго таандык эмес деп четке каккан түшүнүктөр аркылуу сакталып келет. Көпчүлүк өлкөлөр массалык зомбулуктун алдында турбаса да, дээрлик баары медиа менен маданияттагы адилетсиз чагылдыруулардан улам күч алган ар кандай күнүмдүк басмырлоолордон жапа чегишет. Онлайн мейкиндиктеги кастык тили бутага алынган дарды коркутуп-үркүтүп, коомдук жашоого тең катышуусун чектеши мүмкүн.⁸ Ошондуктан кастык тилинен сактануу – бардык маалымат каражаттары салым кошо ала турган универсалдуу милдет.

4 Европанын Кеңеши жана Түштүк Африка Республикасынын Адам укуктары боюнча комиссиясы тарабынан иштелип чыккан стандарттарды аныктоочу документтер.

5 Адам укуктарынын жалпы декларациясы, БУУнун Башкы Ассамблеясынын 217А (III) резолюциясы (10-декабрь 1948-ж.)

6 Кваме Энтони Алппа, Бизди байланыштырган жалган түшүнүктөр: иденттүүлүктү кайра кароо (Profile Books, 2018).

7 Александр Цесис, Бузуучу билдирүүлөр: кастык тили кантип кооптуу коомдук кыймылдарга жол ачат (Нью-Йорк: Нью-Йорк университетинин басмаканасы, 2002).

8 Аял журналисттерге карата мизогиндик кастык тилинин таасири тууралуу: Джули Позетти ж.б., Аял журналисттерге карата онлайн-зомбулук: жайылышы жана кесепеттери боюнча глобалдык сереп (Париж: ЮНЕСКО, 2020).

Кастык тилинин иш жүзүндөгү көрүнүштөрү

КАСТЫК ТИЛИ – ПРОЦЕСС КАТАРЫ

Медиа каражаттарында кастык тили тууралуу чагылдыруу көбүнчө чагымчыл билдирүүгө – мисалы, саясатчынын сөзүндөгү бир сүйлөмгө, атактуунун социалдык тармактагы постуна же карикатурадагы билдирүүгө – көңүл бурат. Мындай учурлар коомчулукта дароо нааразычылык жараткандыктан, жаңылык катары каралышы мүмкүн. Ошол эле учурда, мындай билдирүү кеңири жайылган көрүнүштүн бир белгиси болушу да ыктымал. Бирок кастык тилинин негизги таасири жалгыз айтылган сөздө же пикирде эмес. Эң кооптуу кастык тили – бул узак убакыт бою ар кандай булактар тарабынан таратылып, бири-бирин бекемдеген көп сандагы билдирүүлөрдүн жыйындысы. Алар адегенде анча байкалбай, бара-бара кайталанып жана курчуп отуруп акыры адам укуктарынын олуттуу бузулушуна алып келет. Тарых көрсөткөндөй, геноцидге чакырыктар көбүнчө мурдагы сөздөр аркылуу даярдалган коомдук аң-сезимде пайда болгон, ал сөздөрдүн көпчүлүгү ошол кезде кооптонуу жаратпай калган болушу мүмкүн. Бул процессти төмөнкүчө кыскача сүрөттөсөк болот:⁹

1. БӨТӨНДӨШТҮРҮҮ (“БИЗ” ЖАНА “АЛАР”)

Адамдар табиятынан “биз” деп эсептелген топко таандык болууга умтулушат.¹⁰ Ички топ (“биз”) көп учурда тышкы топко (“алар”) салыштыруу аркылуу аныкталат. Эгерде коом инклюзивдүү болуп, “алар” да тең укуктуу жана кадыр-барктуу деп таанылса, мындай бөлүү зыяндуу болбойт. “Биз” деген топко таандык болуу адамдарды жеке кызыкчылыктан жогору туруп, коом үчүн пайдалуу иш-аракеттерге түрткү бере алат. Мисалы, диний таандыктык коомго кызмат кылууга же адам укуктарын коргоого шыктандырган учурлар бар. Бирок “биз/алар” деген ой жүгүртүү толук четтетүүгө айланып, “башкалар” менен эч кандай орток нерсе жок, алар атаандаш же тоскоолдук катары кабыл алынганда кооптуу болуп калат.

2. КҮНӨӨНҮ БАШКАГА ООДАРУУ

Бул коомдогу көйгөйлөрдү адилетсиз түрдө “тышкы” топко жүктөө процесси. “Ички” топтун чыныгы нааразычылыктары болушу мүмкүн – мисалы, экономикалык туруксуздуктун күчөшү, саламаттык сактоо кризистери же тынчсыздандырган маданий өзгөрүүлөр. Популист саясатчылар көп учурда элдин нааразычылыгын саясий салмагы аз болгон топторго, мисалы мигранттарга, бурууну адат кылышат.¹¹ Мындай күнөөлөр мурда эле калыптанган стереотиптерге – “алар ишенимсиз”, “өз кызыкчылыгын гана ойлойт” деген түшүнүктөргө таянат. Окуялар менен ушак-айыңдар күчөтүлүп, кутум теорияларына айланат. Бул түшүндүрмөлөр көбүнчө жөнөкөйлөтүлгөн же таптакыр жалган болгонуна карабастан, коомдук жана экономикалык көйгөйлөрдүн татаал себептерин түшүндүргөн терең талдоолорго караганда элге оңой сиңет. Айрыкча шайлоолордун алдында күчөгөн мындай көрүнүштөрдү демократиялык талкууну басмырлабастан жөнгө салуу өтө кыйын.

3. ДЕГУМАНИЗАЦИЯ (АДАМДЫК КАСИЕТТИ ЖОККО ЧЫГАРУУ)

Бөтөндөштүрүү “тышкы” топторду бирдей укуктарга татыксыз деп эсептейт, анткени алар аз цивилизациялуу же моралдык жактан кем деп мүнөздөгөндө өзгөчө кооптуу болуп калат. Бул учурда “башка” топтор “аз өнүккөн”, “адеп-ахлаксыз” же “маданиятсыз” катары сүрөттөлүп, тең укуктарга татыксыз деп көрсөтүлөт. Топторду жаныбарларга же “жапайы варвар” элдерге салыштыруу массалык эзүүнүн жана ашкере зомбулуктун идеологиялык куралы болуп келген. Бул колониялык башкаруудан тартып кулчулукка, согуштарга жана геноцидге чейин колдонулган.¹² Көп кездешкен ыкмалардын бири – адамдарды “чоочун”, “улуттун чыныгы бөлүгү эмес” деп көрсөтүү. Бул аларды моралдык жактан эсепке албоону актоо үчүн колдонулат. Аялдарды объект катары кабыл алуу да ушундай эле максатка – тең кадыр-баркты четке кагууга – кызмат кылат.

4. КОРКУНУЧТУ ТЕСКЕРИ КӨРСӨТҮҮ (ИНВЕРСИЯ)

Алсызыраак коомчулукка зыян келтирүүгө ынандыруу үчүн кастык кампаниялар коркунучту “тескери” көрсөтүүгө аракет кылат. Билдирүүлөрдө “башка” топ “бизди басмырлоону же жок кылууну көздөп жатат” деген ой таңууланат. Бул ыкма “күзгүдөгү айыптоо” деп да аталат. Мындай билдирүүлөр “өзүн-өзү коргоо” зарыл деген түшүнүктү жаратып,

9 Хамелинк Кейс Й. Медиа жана конфликт: жамандыктын күчөшү китебинин негизинде ылайыкташтырылган (Routledge, 2011).

10 Мисалы, караңыз: Коэн Джеффери Л., Таандык болуу: байланыш түзүү жана ажырымдарды жоюу илими (Нью-Йорк: W. W. Norton & Company, 2022).

11 Караңыз: Ройланс Тайлер, “Авторитаризмди табуу үчүн – күнөөкөр издегиле”, Freedom House, 29-январь 2018-ж.

12 Натали Деффенбо, “Де-дегуманизация: адамгерчиликти практикада колдонуу”, Кызыл крест эл аралык комитети, Гуманитардык укук жана саясат (блог), 27-июнь 2024-ж.

“биз” деген топту аракетке чакырат.¹³ Өзүн жабырлануучу катары көрсөтүү сын-пикирлерге туруштук берүүгө да жардам берет. Мындай коркунучтун инверсиясынын бир мисалы – “улуу алмаштыруу теориясы”, анда далилдерге карабастан, азчылык топ көзөмөлсүз калса көпчүлүккө үстөмдүк кылат деген доо айтылат.¹⁴

5. АРАКЕТКЕ ЧАКЫРЫК

Кастык пропаганданын акыркы баскычы – зомбулукка алып баруучу аракетке чакыруу. Ал жалгыз жасалган кол салуулардан жана өзүнө зыян келтирүүдөн геноцидге чейин ар кандай формада көрүнүшү мүмкүн. Көбүнчө бурулуш учур коомдо катуу нааразылык жараткан жана “биздикилер” өз жакындарын коргоо үчүн чечкиндүү аракет кылууга тийиш деген баяндоого дал келген окуя менен байланыштуу болот. Топтун “өз өкүлдөрү” “башкаларды” түп-тамырынан бери башка, бардык көйгөйлөргө күнөөлүү, тең укуктарга татыксыз жана өмүргө коркунуч жараткан адамдар деп ишене баштаганда, кастыкты жайылтуучулар зомбулукту тутандырууга даяр болуп калышат. Мындай тукуруу аракети эл аралык адам укуктары мыйзамдарына ылайык кылмыш болуп эсептелет (кийинки бөлүмдү караңыз). Бирок кастык тилинин жайылышынын алгачкы баскычтары көп учурда мыйзам чегинде кала берет.

6. ӨЧҮРҮҮ (ЖОК КЫЛУУ), ТАЛУУ ЖАНА БУРМАЛОО

Белгилүү бир топторго карата жасалган олуттуу адам укуктарынын бузулушу тууралуу так аныкталган фактыларды күнөөлүүлөр жана алардын тарапташтары көп учурда атайылап жашырып же бурмалап көрсөтүшөт. Кылымдар бою жүргүзүлгөн пропаганда колонизаторлор ээлеп алган аймактарда жергиликтүү калк болбогондой түр көрсөтүп келген.¹⁵ Айрым үстөмдүк кылган топтор белгилүү бир коомчулуктун бар экенин же анын аталышын таануудан да баш тартышат.¹⁶ Тануудан – бул геноцид же адамзатка каршы башка кылмыштар тууралуу аныкталган фактыларды даңазалоого да тыюу салынган. Башка учурларда геноцид жана массалык зомбулук жоопкерчиликти азайтуу же толук жок кылуу (өчүрүп салуу) максатында бурмаланып көрсөтүлүшү мүмкүн. Бирок мындай билдирүүлөр социалдык медиа платформаларындагы көзөмөлдөн көп учурда сыртта калып кетет.¹⁷ Жок кылуу (өчүрүү), тануу жана бурмалоо формалары өтө орой сөздөрдү камтыбаса да, аларды өз алдынча эле кастык тили катары кароого болот. Анткени алардын максаты – адамзатка каршы кылмыштарды башынан өткөргөн коомчулуктардын жамааттык эс тутумун кемсинтүү, аларды “жалган жабырлануучулар” катары көрсөтүү, кылмышкерлерди үлгү катары даңазалоо жана ушундай жол менен уланып жаткан басмырлоону, мүлкүнөн ажыратууну жана кастык мамилени актоо болуп саналат.¹⁸

КАСТЫК ТИЛДИН КАТЫШУУЧУЛАРЫ

Тажрыйбалуу журналисттер олуттуу мыйзам бузууларды иликтегенде – системалуу коррупциядан тартып мыйзамсыз соода жана өндүрүштүк бузулууларга чейин – алар жөн гана жалгыз окуяларды, мисалы, кээ бир кызматкерге берилген параны баяндап калбайт. Алар системанын иштешин жана анын кесепеттерин көрсөтүүгө көбүрөөк аракет кылышат. Алар бири-бири менен байланыштарды аныктап, негизги пайда көрүүчүлөрдү табышат жана бул көрүнүштөргө жол берген саясаттагы жана мыйзамдагы кемчиликтерди ачыкка чыгарышат.

Журналисттер ушул эле профессионалдык ыкмаларды кастык тилди иликтөө үчүн колдоно алышат. Кастык тилин көзөмөлдөгөн жарандык коом уюмдары жана башка эксперттер менен бирге иштөө аркылуу, алар кастык билдирүүлөр кантип жаралып, коомдо тарай турганын көрсөтө алышат. Кастык билдирүүлөрдү жасагандар жоопко тартылбаса да, мындай баяндамалар коомдун саясий сабаттуулугун жогорулатууга, жана жарандарды кастык кампанияларынын көп катмарлуу таасирине туруштук берүүгө жардам берет. Кээ бир учурларда, бөлүп-жаруучу билдирүүлөрдү таратууга коммерциялык уюмдар тартылса, алардын катышуусун ачык айыптоо жана коомчулуктун алдында сындап көрсөтүү менен токтото алуу мүмкүн.

13 “Күзгүдөгү айыптоо” термини Руанда боюнча Эл аралык кылмыш трибуналы контекстинде колдонулган. Караңыз: Кеннет Л. Маркус., “Күзгүдөгү айыптоо” (2012). Лойола университети (Чикаго) Юридикалык журналы, 43-том, №2, 357–393-беттер, 2012. SSRN платформасында жеткиликтүү: <https://ssrn.com/abstract=2020327>

14 Майкл Баттер, Кутум теорияларынын табияты. (John Wiley & Sons, 2020).

15 Караңыз: “Ачылыш доктринасынын (Doctrine of Discovery) жергиликтүү элдерге тийгизген таасири, анын ичинде ордун толтуруу механизмдери, процесстери жана инструменттери жөнүндө изилдөө”, БУУнун Экономикалык жана социалдык кеңешинин Жергиликтүү элдер маселелери боюнча туруктуу форуму, E/C.19/2014/3, 2014-жылдын 20-февралы; ошондой эле Махмуд Мамдани, “Колонист да эмес, жергиликтүү да эмес: туруктуу азчылыктардын калыптанышы жана жоюлушу” (Кембридж, Массачусетс: Belknap Press, 2020).

16 Рохинджа эли ушундай “өчүрүүгө” дуушар болгон. Караңыз: “Мьянма: БУУнун адам укуктары боюнча Жогорку комиссары рохинджа элине каршы зомбулуктун күнөөлүүлөрүнө карата эл аралык кылмыш иликтөөсүн жүргүзүүгө чакырат”, БУУнун Адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын башкармалыгы, 5-декабрь 2017-ж.

17 Мисалы, Холокостту тануу жана бурмалоо социалдык тармактардын платформаларында кеңири жайылганы аныкталган. Караңыз: ЮНЕСКО/БУУ, 2022. “Тарыхка кол салуу: социалдык медиада Холокостту тануу жана бурмалоо”.

18 Караңыз: “Холокостту жана геноцидди танууга каршы күрөшүү: аман калгандарды коргоо, тарыхый эс-тутумду сактоо жана алдын алууну илгерилетүү”, аналитикалык саясаттык документ (БУУнун Геноциддин алдын алуу боюнча башкармалыгы Жейкоб Блауштайн атындагы Адам укуктарын өнүктүрүү институту менен биргеликте), июнь 2022-ж.

Ири масштабдагы кастык кампанияларына ар түрдүү катышуучулар тартылат.¹⁹

- **САЯСИЙ ЛИДЕРЛЕР.** Кастыкка негизделген узак мөөнөттүү кампаниялар сейрек учурда гана толугу менен жергиликтүү демилгелерден келип чыгат. Алар көбүнчө элитанын айрым өкүлдөрү андан пайда көргөндүктөн, мисалы, “өз” тобунун колдоосун мобилизациялоо же атаандаштарды коркутуу үчүн колдонушат. Айрым лидерлер мындай кампаниялардын алдыңкы сабында көрүнүп турса, көпчүлүгү көмүскөдө калууну артык көрөт. Алар кээде өздөрүнүн позициясын кыйытып билдирип жана чындыкка дал келбеген танууга мүмкүндүк берүүчү бүдөмүк, бирок тарапкерлерин шыктандыра тургандай түшүнүктүү тилди колдонушат. Өз тарапкерлеринин кастык негизиндеги кылмыштарын айыптоодон жана жоопко тартуудан баш тартуусу алардын чыныгы ниетин эң ачык көрсөтүп турат.
- **ИДЕОЛОГИЯЛЫК БАШТООЧУЛАР.** Бул – кастык кыймылдары ыйык туткан, көп учурда өткөн доордон чыккан инсандар. Алар руханий негиз салуучу же эң жогорку үлгү катары кабыл алынат. Бул адамдар белгилүү бир саясий же диний философияны сунуш кылган же бүгүнкү күндө да актуалдуу деп эсептелген ымырасыз күчтүүлүктүн символу катары көрүлөт. Ак үстөмдүк идеологиясын кармангандар үчүн Адольф Гитлердин образы мунун мисалы болуп саналат.
- **ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК РАЦИОНАЛИЗАТОРЛОР (АКТООЧУЛАР).** Бул пикир жаратуучулар дискриминациялык идеяларды коомдо кадимки көрүнүшкө айландырууда негизги роль ойношот. Алар аналитикалык борборлордун эксперттери, университеттердеги окумуштуулар, саясий партиялардын өкүлдөрү же публицисттер болушу мүмкүн. Алар медиа жаатындагы билимдери жана тилдик көндүмдөрү менен кастык кампанияларынын негизги пункттарын рационалдуу формада түзүп, андан да кооптуу идеялардын негизи болуп калышы мүмкүн болгон ой жүгүртүүнү нормалдаштырышат.
- **МАССАЛЫК ПОПУЛЯРИЗАТОРЛОР.** Саясатчылар, үгүт-насаатчылар, социалдык тармактардагы таасирдүү адамдар жана медиа өкүлдөрү кастык кампанияларына өздөрүнүн харизмасын жана татаал ойлорду массалык аудиторияга жөнөкөй, түшүнүктүү тилде жеткирүү жөндөмүн беришет. Саясий лидерлер сыяктуу эле, алар көп учурда кастык кампанияларынан түз пайда көрүшөт жана тарапкерлерди тартуу үчүн коомду бөлүп-жарган риториканы колдонушат.
- **КЕСИПКӨЙ МАРКЕТОЛОГДОР ЖАНА ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ТАРМАК ӨКҮЛДӨРҮ.** Айрым таасирдүү кардарлар кастык билдирүүлөрдү камтыган “таасир көрсөтүү” кампанияларын иштеп чыгуу үчүн коомчулук менен байланыш боюнча консультанттарды жалдаганы белгилүү.²⁰ Мемдерди жана башка вирустук контентти түзүү иши көп учурда креативдүү жана технологиялык тармактарда иштеген фрилансерлерге жана чакан ишкерлерге тапшырылат.²¹

CREDIT: KAITLYN BAKER/UNSPLASH

- **ПРОПАГАНДАЛЫК МЕДИА.** Кастык кампаниялары кеңири жайылган коомдордо кастыкты жайылтуучулардын өз медиа каналдары болот. Ошондой эле алар өз максаттарына тилектеш болгон башка маалымат каражаттарына таянышы мүмкүн. Мындай медиа платформалар өз өкүлдөрүнө эфир убактысын берип, маалыматты бир жактуу чагылдыруу аркылуу кампаниянын негизги темаларына – мисалы, мыйзамсыз миграция маселесине – ашкере көңүл бурат. Бул медиа каражаттарынын ээлери кыймылдын максаттарын идеологиялык жактан колдогон адамдар болушу мүмкүн же болбосо коммерциялык кызыкчылыктарды

¹⁹ Бул тизмек төмөнкү изилдөөлөргө таянат: Мэттью Дасс жана башкалар, Fear, Inc. 2.0 (Вашингтон, Колумбия округу: Center for American Progress, 2015); Пол Р. Брасс, Азыркы Индиядагы индустар менен мусулмандардын ортосундагы зомбулуктун өндүрүлүшү (Сиэтл: Вашингтон университетинин басмаканасы, 2003).

²⁰ Эң белгилүү учур катары Түштүк Африкадагы Bell Pottinger чатагы саналат. Караңыз: “Gupta үй-бүлөсү, Bell Pottinger жана фейк жаңылыктарды жайылтуучу пропаганда машинасы”, Times Live, 4-сентябрь 2017-ж.

²¹ Караңыз: Жонатан Корпус Онг жана Росс Тапселл, “Дезинформациянын көлөкө экономикасын ачып көрсөтүү: Индонезия жана Филиппиндеги фейк жаңылыктар менен иштөө моделдери”, Asian Journal of Communication, 32-том, № 3 (4-май 2022-ж.), 251–267-беттер.

көздөп, коомдогу бөлүнүүлөрдү тереңдетүү, кооптонууларды күчөтүү жана популярдуу эмес азчылыктарды “күнөөлүү” кылып көрсөтүү аудиториянын берилгендигин арттырып, көңүлдү тартуунун натыйжалуу жолу деп эсептеши мүмкүн.

- **ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМАЛАР.** Дүйнөдө эң кеңири колдонулган социалдык медиа платформалардын алгоритмдери маалыматтын ишенимдүүлүгүнө же сапатына карабастан, анын бат таралышына жана колдонуучулардын активдүүлүгүнө артыкчылык берет.²² Алар маалыматты “жууп-тазалоо” процессинде олуттуу роль ойнойт, бул акчаны адалдоого окшоп, зыяндуу маалыматты зыянсыз маалымат менен аралаштырып жиберет.²³ Кастык тилине каршы расмий саясаттары бар платформалар да адамдын алсыз жактарына ыңгайлашкан алгоритмдери илгерилеткен зыяндуу контенттин агымына туруштук бере албай калууда. Жасалма интеллекттин өнүгүшү бул маселени ого бетер курчутушу мүмкүн, анткени ал ушундай эле моралдык чектөөлөрсүз логика менен контентти жөн гана иргеп тим болбостон, өзү жаратууну да үйрөнүүдө.²⁴ Жеке билдирүү тиркемелери жана “көлөкө” онлайн мейкиндиктер кастык кампанияларын уюштуруу жана мобилизациялоо үчүн өзгөчө ыңгайлуу болуп, радикал топторду ачык платформалардагы жөнгө салууларга туруктуу кылат.²⁵
- **ЖЕРГИЛИКТҮҮ ҮГҮТЧҮЛӨР.** Кастык кампанияларынын “акыркы баскычы” көбүнчө коомчулуктун көзүнө көп илинбеген активисттерге жүктөлөт. Бул – жергиликтүү коомчулукка сиңип кеткен, көп учурда белгисиз активисттер болуп, алар жогору жактан берилген белгилерге тез жооп берип, өз алдынча жазалоолорду (линч), баш аламандыктарды жана зомбулуктун башка түрлөрүн уюштура алышат.
- **ЖӨНӨКӨЙ ЖАРАНДАР.** Кастык кампаниялары адатта жөнөкөй жарандарды аракетке түртүүгө жана коомдук пикир алардын тарабында экенин көрсөтүүгө умтулат. Кастык тилге болгон “суроо-талап” татаал мүнөзгө ээ, бирок көп учурда ал экономикалык абалга байланышкан кооптонуулар же ыкчам социалдык өзгөрүүлөрдөн улам пайда болгон ишенимсиздиктер менен байланыштуу болуп, бул сезимдер кастыкка кабылган топтордун өзүнө түздөн-түз тиешеси жок болот. Ошол эле учурда адамдардын кастык тилге ачык көрүнгөн кабыл алуучулугу алдамчы болушу мүмкүн. Көчө акцияларында жана башаламандыктарда уюштуруучулар акчага жалданган топторду алып келиши сейрек көрүнүш эмес. Онлайн мейкиндикте болсо жасалма активдүүлүк кеңири таралган: ыктыярчылар, акы төлөнгөн аткаруучулар жана боттор – жасалма интеллекттин жардамы менен барган сайын ишенимдүү көрүнүп – жалпы коомдук колдоонун жалган элесин түзүшөт. Бул элес максаттуу жамааттарды коркутуп, чечим кабыл алуучуларга басым көрсөтүүгө багытталат.
- **УКУК КОРГОО ОРГАНДАРЫ.** Полиция жана башка ыйгарым укуктуу органдардын ролу дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө олуттуу айырмаланат: бул алардын кесипкөйлүк деңгээлине, ошондой эле адам укуктарына жана мыйзам үстөмдүгүнө болгон жалпы мамилеге жараша болот. Айрым өлкөлөрдө укук коргоо органдарынын өзү эле маселенин бир бөлүгүнө айланат. Коомдор аралык зомбулукта же мазактоочу билдирүүлөргө байланышкан талаш-тартыштарда алар көбүнчө алсыз жамааттардын укуктарын эске албай, үстөмдүк кылган жана таасирдүү топтордун тарабын тандашат – бул же ыңгайлуулуктан, же болбосо милиция кызматкерлери коомдогу басымдуу көз караштарды бөлүшкөндүктөн келип чыгышы мүмкүн. Адам укуктарынын принциптерин терең түшүнүү медиа өкүлдөрүнө укук коргоо органдары өз милдетин тийиштүү аткарып жатабы же жокпу, туура баалоого жардам берет.

КОНТЕКСТ

Кастык тилинин уулуулугу анын мазмунуна гана эмес, контекстине да көз каранды. Бул маселени караганда, албетте, эмне айтылып жатканы маанилүү: белгилүү бир топко карата кастык маанайдагы билдирүүлөр же идеялар бар-жогун байкоо зарыл. Бирок башка факторлор да кем эмес мааниге ээ: муну ким айтып жатат, кимге багытталган, кайсы убакта, кайсы жерде, кандай ыкма менен жана эмне максатта айтылды. Бул факторлордун баары билдирүүнүн реалдуу зыян алып келүү ыктымалдыгына таасир этет. Мындай ыкма Рабат иш-аракеттер планында так көрсөтүлгөн. Ал кастык тилине каршы мыйзамдарды иштеп чыгууда жана колдонууда багыт берүүчү документ болуп саналат.²⁶ Анын принциптери редакциялык чечимдерди тактоого да жардам бере алат. Эгер мазмун кастык тилинин аныктамасына туура келсе, медиа төмөнкү факторлорду да эске алышы керек:

22 Караңыз: Гай Бергер ж.б. Платформалардын көйгөйлөрү жана жөнгө салуу чечимдери: учурдагы изилдөөлөрдү жана иликтөөлөрдү ар тараптуу талдоонун жыйынтыктары (ЮНЕСКО, 2023).

23 Караңыз: Адам Кляйн, Интернеттеги фанатизм, расизм жана ачуулануу (Чам: Springer International Publishing, 2017).

24 Караңыз: Лоуренс Лессиг, “Жасалма интеллект демократияны кантип бузуп коюшу мүмкүн”, TED Talk, 2024-ж. февраль.

25 Н. Ф. Джонсон жана башкалар, “Глобалдык онлайн кастык экосистемасынын жашыруун туруктуулугу жана адаптивдүү динамикасы”, Nature 573, № 7773 (2019-ж. сентябрь): 261–265, <https://doi.org/10.1038/s41586-019-1494-7>.

26 Рабат иш-аракеттер планы – улуттук, расалык же диний кастыкты пропагандалоого тыюу салуу жөнүндө, ал дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка чакырууну камтыйт. Документ төмөнкү шилтемеде жеткиликтүү: <https://www.ohchr.org/en/freedom-of-expression>. ЮНЕСКОнун түшүндүрмө видеосу YouTube платформасында бар. Европа Кеңеши Рабат иш-аракеттер планына негизделген үч беттен турган кыска инструментти иштеп чыккан. Ошондой эле Европа Адам укуктары боюнча соттун прецеденттик тажрыйбасына негизделген кеңири колдонмо жарыяланган: Анна Вебер, Кастык тили боюнча колдонмо (Страсбург: Европа Кеңешинин басмасы, 2009).

Ким сүйлөп жатат?

- Сүйлөп жаткан адамдын макамы маанилүү. Мисалы, көп сандаган тарапкерлери бар лидер кыйыр ишараттар менен эле чоң топко таасир эте алат. Ал эми обочолонгон же анча белгилүү эмес сүрөтчүнүн өтө түз провокациялары, балким андай таасир бербешти мүмкүн.

Кимге багытталган?

- “Кастык билдирүү” ар бир адамдын сезимине доо кетириши мүмкүн. Бирок ал өзүн коргой албаган, жооп кайтара албаган же дискриминация менен зомбулукка буга чейин эле кабылып келген аялуу топторго кыйла олуттуу таасир тийгизет.

Кантип таратылууда?

- Канчалык ачык жана вирус сыяктуу тез жайылса – ошончолук кооптуу. Медиа кастык тилинин жайылышын байкабай күчөтүп албашы керек. Жарым-жартылай гана ачык айтылган обочо билдирүү тууралуу маалымат берүү анын аудиториясын бир нече эсе көбөйтөт. Редакторлор кошумча коомдук көңүл буруунун пайдасы, мүмкүн болгон зыянынан ашып түшөбү – ушуну таразалашы зарыл.

Качан таасир берет?

- Сөз түз жана дароо зыян алып келүү коркунучу бар учурда, укуктук кийлигишүү өзгөчө зарыл болот. Медиа да жакын арада аракетке үндөгөн кастык билдирүүлөргө өзгөчө этият мамиле кылууга тийиш.

Эмне үчүн айтылып жана таратылып жатат?

- Үгүттөө жана козутуу өз табияты боюнча аң-сезимдүү атайылап жасалган аракеттер. Бирок адамдар кастык тилин ар кандай себептер менен – кээде билбестиктен жана зыян келтирүү ниети жок эле – кайталап же таратып коюшу мүмкүн. Атайылап зыяндуу айтылган сөздү билбей айтылган зыяндуу сөз менен тең кароо тескери натыйжа берип, коомдогу ажырымды күчөтүшү мүмкүн.

Жөнгө салуучу чаралар

КАСТЫК ТИЛИ ЖӨНҮНДӨГҮ МЫЙЗАМДАР

Эл аралык адам укуктары боюнча мыйзам мамлекеттерге сөз эркиндигин негизги укук катары сактоо менен бирге кастык тилине чара көрүү үчүн укуктук алкак берет. Бул багыттагы негизги эл аралык келишим – Жарандык жана Саясий Укуктар жөнүндө Эл аралык Пакт (ЖСУЭАП / ICCPR).²⁷ Америка жана Европа аймактарындагы адам укуктары боюнча механизмдер, ошондой эле көпчүлүк либералдык демократиялардын конституциялары негизинен ЖСУЭАПтин жоболоруна шайкеш келет. Ыңгайлуулук үчүн мындан ары муну адам укуктарына негизделген ыкма деп атайбыз. Көбүнчө кастык тилинин бирдиктүү аныктамасы жок экени, ошондой эле кайсы түрдөгү билдирүүлөр мыйзам чегинде чектелиши керектиги боюнча либералдык демократиялардын ичинде да, алардын ортосунда да пикир келишпестиктер бар экени айтылып келет. Бул талаш-тартыштар негизинен четки маселелерге тиешелүү (кийинчерээк каралат). Ал эми негизги өзөгүндө адам укуктарына шайкеш түрдө кастык тилине кандай мамиле кылуу керектиги боюнча так принциптер бар.

Сөз эркиндигине болгон укук менен теңдикке, кадыр-баркка жана басмырлоодон корголууга болгон укуктардын ортосундагы тең салмакты камсыз кылуу үчүн, адам укуктарына негизделген ыкма проблемалуу билдирүүлөрдүн үч деңгээлин тааныйт, алардын ар бири ар кандай юридикалык мамилени талап кылат.²⁸

A. МИЛДЕТТҮҮ ТЫЮУ. Мамлекеттер белгилүү бир топко карата анын өздүгүнө негизделген дискриминацияга же зомбулукка чакырган сөздөргө тыюу салууга милдеттүү.²⁹ Кастыкка чагым салуу – бул жөн эле идеяны илгерилетүүдөн тышкары, иш-аракетке чакыруу болуп саналат. Бул талап ЖСУЭАПнын 20-статьясына бекитилген, анда кастыкка чакырууга (ошондой эле согушту пропагандалоого) “мыйзам тарабынан тыюу салынууга тийиш” деп белгиленген. ЖСУЭАПка ылайык, бул – тыюу салынуучу сөз айкашынын жалгыз түрү жана мамлекеттер милдеттүү түрдө бөгөт коюуга тийиш болгон жеке жүрүм-турумдардын сейрек кездешкен формаларынын бири болуп саналат. Бул эл аралык коомчулуктун кастыкка чакырууга канчалык олуттуу мамиле кыларын айкын көрсөтөт.

²⁷ Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (1966), Бириккен Улуттар Уюмунун Келишимдер жыйнагы, № 999. Ошондой эле төмөнкү келишимдер да маанилүү болуп саналат: Расалык басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө эл аралык конвенция (1965), БУУнун Келишимдер жыйнагы, № 660; Геноцид кылмышын алдын алуу жана ал үчүн жаза берүү жөнүндө конвенция (1948), БУУнун Келишимдер жыйнагы, № 78.

²⁸ Бириккен Улуттар Уюмунун “Кастык тилине каршы аракеттенүү боюнча стратегиясы жана иш-аракеттер планы: БУУнун талаа өкүлчүлүктөрү үчүн ишке ашырууга арналган кеңири нускама” документиндеги 12–16-беттерди караңыз (Бириккен Улуттар Уюму, 2020).

²⁹ 20 – Берене

В. ЧЕКТӨӨГӨ БОЛОТ. Эгерде билдирүү кастыкка чагым салуу болбосо да, мамлекеттер аны коомдук жактан мыйзамдуу максаттарды көздөп чектей алышат, атап айтканда башка адамдардын укуктарын же кадыр-баркын коргоо, же коомдук тартипти сактоо үчүн.³⁰ Бул чектөөлөр ЖСУЭАПнын 19-беренесинде каралган, анда сөз эркиндиги корголот. Көпчүлүк өлкөлөрдө жалаа жабууга жана куугунтуктоого каршы мыйзамдар бар; алар эл аралык укукка ылайык кастык тили менен күрөшүү үчүн колдонулушу мүмкүн. Айрым мамлекеттер топтор аралык кастыкты же жаңжалды күчөтүшү мүмкүн болгон билдирүүлөрдү чектеген мыйзамдарды да кабыл алышкан. Мындай мыйзамдар так аныкталып, чектелген түрдө колдонулганда, мыйзамдуу чектөөлөрдүн катарына кирет.

С. МЫЙЗАМДУУ ТҮРДӨ УРУКСАТ БЕРИЛГЕН. Айрымдар жек көрүү сөзү деп эсептеген билдирүүлөр эл аралык укукта көрсөтүлгөн зыянды жаратпаса, кылмыш катары каралбашы керек. Бул категориядагы эң талаштуу учурлар – эл аралык деңгээлде таанылган адам укуктарын кемсинткен, бирок коркунуч келтирбеген учурлар. Эл аралык укукта адамдын сезимдери, эгерде бул сөз терең сакталган диний же патриоттук сезимдерди кемсинтсе да, юридикалык жактан корголотурган ачык айтылат.

Кастык тили боюнча билдирүүлөрдү милдеттүү чектөө же чектөөгө уруксат берүү боюнча биринчи эки принципке маанилүү эскертүүлөр бар. Өкмөттөрдүн жана соттордун аракеттерин баяндап жатканда журналисттер төмөнкүлөрдү эске алышы керек:

- Эл аралык укукка ылайык, кастык тилди жөнгө салуу “үч баскычтуу тест” деп аталган чектөө талаптарына толугу менен жооп бериши керек:³¹
 1. Чектөөлөр так жазылган мыйзамдарды сакташы керек. Бүдөмүк же өтө кенен мыйзам формулировкалары колдонулса, коомдук маанилүү билдирүүлөр басылып, укук бузулушу мүмкүн.
 2. Чектөөлөр мыйзамдуу максатты көздөшү керек, бул ЖСУЭАПтын 19-беренесинде көрсөтүлгөн. Коомдук тынчтыкты сактоо же улуттук лидерлердин же символдордун кадыр-баркын коргоо сыяктуу себептер кастык сөздү чектөөнүн мыйзамдуу максаты болбойт. Мыйзам ошондой эле диндерди же башка ишеним системаларын сындан коргоого тийиш эмес, коргоого алынуучу негизинен дин ишениминдеги адамдардын өз диний ишенимин тутуу укуктары, алардын ишениминин мазмуну эмес.³²
 3. Чектөөлөр зарыл жана мамлекеттик коомдук максатка жетүү үчүн пропорционалдуу болушу керек. Өтө кенен же катуу чектөөлөр мыйзамдуу билдирүүлөрдү да, кастык тилин да басышы мүмкүн.
- Кастык тилин жөнгө салуу адам укуктарынын негизги принциби – тең укуктуулук принцибин сактоо менен жүргүзүлүшү керек. Бул принциптин мааниси, эгер мыйзамдар бир гана артыкчылыктуу коомчулукту сындан коргоп, башкаларга кастык көрсөтүүгө уруксат берсе, жоголот. Бул көптөгөн өлкөлөрдүн Кудайга акарат келтирүү жөнүндөгү мыйзамдарына дал келет. Ошондой эле, кагаз жүзүндө бардык топторго бирдей коргоо берсе да, канча өлкөнүн кемсинтүүгө жана кылмыш жасоого каршы мыйзамдары туура эмес колдонулуп жатканы да маанилүү.
- Кастык тилин жөнгө салуу мыйзам үстөмдүгү чөйрөсүндө иштеши керек, анда кылмыш иштерин көзкарандысыз соттор карап, бардык тараптарга бирдей укук берилет. Мамлекеттик кызматчылар жана башка таасирдүү адамдар мыйзамдан жогору болбошу керек. Өкмөттөр кастык сөзгө каршы жаңы мыйзамдарды сунуштаганда, саясий жана юридикалык чөйрө канчалык деңгээлде ал мыйзамдарга таасир этерин аныктайт – ал аяруу топторду коргойбу же үстөмдүк кылуучуларды күчөтөбү.

Кастык тили боюнча юридикалык жактан уруксат берилген билдирүүлөргө да маанилүү эскертүүлөр бар:

- Юридикалык жактан уруксат берилген билдирүүлөр ар дайым коомдук жактан кабыл алынуучу же моралдык жактан туура дегенди билдирбейт. Мисалы, динге акарат келтирүүгө каршы мыйзам ишенимдерди сынга алуудан коргоо керек деген принципке каршы келсе да, мыйзамдуу эркиндик динге акарат келтирүүнү мыйзамдаштырбайт. Медиа өзүн өзү жөнгө салуусу жана кесиптик этика контекстке жараша мыйзамдуу кастык билдирүүлөрдүн маанисин жана тобокелдиктерин баалоого, ошондой эле тиешелүү чараларды көрүүгө зарыл. Ошондой эле, өкмөттөр мыйзамга эмес, башка ыкмаларды – мисалы, каршы сөздөрдү колдонуу же мамлекеттик кызматкерлер үчүн эрежелерди орнотуу аркылуу – мыйзамдуу кастык билдирүүлөрдү басаңдатууга жана четтетүүгө мүмкүнчүлүк алат.

30 Караңыз түшүндүрмө: “Сөз эркиндигинин мыйзамдуу чектөөлөрү: Үч бөлүктөн турган тест”, видео, (ЮНЕСКО, 2021).

31 Караңыз түшүндүрмө: “Эл аралык мыйзам боюнча сөз эркиндиги укугу” (Media Defence); жана видео: “Сөз эркиндигинин мыйзамдуу чектөөлөрү: Үч бөлүктөн турган тест” (ЮНЕСКО, 2021). <http://www.law-democracy.org/live/wp-content/uploads/2015/02/foe-briefingnotes-2.pdf>

32 Караңыз: “Дин же ишеним эркиндиги: Дин же ишеним эркиндиги боюнча атайын баяндамачынын отчету”, A/HRC/40/58 (Бириккен Улуттар Уюму Адам Укуктары Кеңеши, 2019).

- Бардык дискриминациялык билдирүүлөрдү тыюу сунушталбаса да (же мүмкүн эмес), бирок мамлекеттер толеранттуулук маданиятын өнүктүрүүдө мыйзамдан башка куралдарды колдонушу мүмкүн. Медиа коомчулугу, санариптик платформалар жана башка топтор коомчулукту кастык тилинен коргоп, анын ичинде медиа жана маалыматтык сабаттуулукту жогорулатууга жардам бере алышат.³³

ДАГЫ ДА ӨНУГУП ЖАТКАН ТАРМАК

Кастык тилине байланыштуу мыйзамдар боюнча талкуулар уланууда. Бир негизги маселе – кайсы өздүк маалыматтар камтылышы керектиги. 1960-жылдары иштелип чыккан ЖСУЭПтин 20-беренесинде "улуттук, расалык же диний кастык" жөнүндө айтылат. Тең-укуктуулукка болгон аң-сезим өсүп жаткан сайын, өздүктүн башка түрлөрү да басмырлоого дуушар болуп, коргоого муктаж экени айкын болот. Мисалы, 1990-жылдары жазылган Түштүк Африканын конституциясында "гендер" деген сөз кошулган.³⁴ Жакында Бразилия жана көптөгөн башка өлкөлөр ЛГБТка каршы кастык тилин кылмыш деп таанышты.³⁵ Европа Кеңеши да кастык тилинин жумушчу аныктамасында "майыптык" жана "гендердик өздүктү" камтыйт.³⁶ Жергиликтүү айырмачылыктар да бар. Мисалы, Индия мыйзамдары кастага негизделген кастык тилин тааныйт.³⁷

Адам укуктары мыйзамынын принциби ар бир адамдын укугун тең коргоо, бул БУУнун Адам Укуктары Декларациясында да чагылдырылган, кайсы гана категорияга таянган болбосун адилетсиз дискриминация туура эмес деп айтылат. Медианын медициналык билимдери өнүгүп, жаңы саламаттык көйгөйлөрүнө көңүл бурганы сыяктуу, дискриминациянын жаңы аспектилери да ар кандай коомдордун тең укуктардан ажыратылганын түшүнгөн сайын көрүнүп калат.

Технология дагы өзгөрүүнүн негизги себептеринин бири болуп эсептелет. Буга чейин салыштырмалуу зыянсыз деп эсептелген жүрүм-турумдар, мисалы жеке байланыштар аркылуу сөз таратуу, социалдык медиа платформаларында өтө тез көбөйгөндө чоң коомдук көйгөйгө айланды. Азыркы кастык тил боюнча талкуулардын көбү платформаларды камсыз кылган компаниялардын жоопкерчилигине байланыштуу. Санариптик платформалар жекелештирилген системаларды орнотуп, кастык контент менен байланыштуу тобокелдиктерди аныктап, баалап, азайтууга, ошондой эле ачык-айкындуулукту жана жоопкерчиликти күчөтүүгө тийиш.³⁸ Кээ бирлери фактыларды текшерүү демилгелерин колдоп, фильтрлерин жөндөшкөн, бирок конспирологиялык теориялар жана кастык пропаганданы таратууга жол берген бизнес-моделдерин өзгөртүүгө каршылык көрсөтүшөт. Бул компаниялардын көлөмү, таасири жана популярдуулугу менен бул маселелер жакын арада чечилери күмөн.

Дагы бир негизги талкуу – кайсы деңгээлдеги зыян мыйзамдык чараларды талап кылышы керек деген маселе. Америка Кошмо Штаттары жакындап келе жаткан зомбулукка чагым салууга мыйзам чегинде чек коёт. АКШдан айырмаланып, көптөгөн Европа мамлекеттери басмырлоого жана зыян келтирүүнү жактаган, жайылткан же актаган ар кандай чагым салууларды чектешет, ал тургай алар түз чакырык болбосо да.³⁹ Башка жагынан алганда, АКШ Европага салыштырмалуу диний кийимдерге жана ибадат кылуу жайларына карата адилетсиз эрежелер сыяктуу чыныгы басмырлоого (басмырлоого чагым салуудан айырмаланып) каршы күчтүү позицияны кармайт.

Чагым салуу жана жактоо кыйыр түрдө иштесе да, үчүнчү тарапты максаттуу топко каршы аракет кылууга шыктандырат. Кастык тили болсо түздөн-түз таасир этип, топтун мүчөлөрүн жагымсыз сездирип, алардын толук укуктарын колдонушуна тоскоол болушу мүмкүн. Мындай билдирүүлөрдү таарыныч сезимдерин көзөмөлдөп чектебестен жөнгө салуу кыйын. Кээ бир укук илимпоздор туура тең салмактуулукту табуу үчүн кастык тил максаттуу топтун кадыр-баркын төмөндөтөбү же жокпу дегенге көңүл бурууну сунушташат.⁴⁰

33 "Promoting tolerance, human dignity and fundamental human rights", ЮНЕСКО.

34 Түштүк Африка Республикасынын Конституциясы, 16-берене. "Кастык тили" (Түштүк Африканын Адам укуктары боюнча комиссиясы) маалымат баракчасын караңыз.

35 "Бразилия Жогорку Соту гомофобияны кылмыш деп эсептейт" – Agence France Presse, 22-август 2023-ж.

36 "On Combating Hate Speech", Жалпы саясат боюнча №15 сунуш (ECRI), Расизмге жана чыдамсыздыкка каршы Европа комиссиясы (Европа Кеңеши), 2016.

37 'Caste-Hate Speech', Эл аралык Далит тилектештик тармагы, 2021.

38 "Көп тараптуу мамиле аркылуу сөз эркиндигин жана маалыматка жетүүнү камсыз кылуу" (ЮНЕСКО, 2023); "Күн тийсин: Санарип доорундагы ачык-айкындуулук жана жоопкерчилик" (ЮНЕСКО, 2021).

39 Салыштыруу анализи: Тоби Мендель, "Эл аралык укук кастык тили боюнча бирдиктүү стандарттарды камсыздайбы?" "Кастык тилинин мазмуну жана контексти: жөнгө салууну жана жооп кайтарууну кайра карап чыгуу", ред. Майкл Херц жана Питер Молнар (Нью-Йорк: Кембридж университетинин басмаканасы, 2012), 417–429-беттер

40 Джереми Уолдрон, Кастык тилинин зыяндары жөнүндө (Кембридж, Массачусетс: Гарвард университетинин басмаканасы, 2012).

Медиа этикасы жана кастык тили

Кастык тилине байланыштуу юридикалык талаштар уланып жатса да, ЖМКнын жоопкерчилиги боюнча этикалык талкууну кечендетүүгө болбойт. Бир кылымдан бери дүйнө жүзү боюнча журналисттер мамлекеттик кызматка жана социалдык жоопкерчиликке негизделген кесиптик этика алардын кесибин жеке өзүн-өзү көрсөтүүдөн, жарнамадан жана пропагандадан айырмалап турарын түшүнүп келишкен.

Медиа уюмдар жана журналисттер күнүмдүк чечимдерди кабыл алууда колдонууга ыңгайлуу кесиптик принциптерди жана этика кодекстерин иштеп чыгышкан.⁴¹ Бул ченемдердин көпчүлүгү ачык же кыйыр түрдө демократиялык баалуулуктарга жана адам укуктарынын стандарттарына негизделген. Эл аралык журналисттер федерациясынын (IFJ) Журналисттик этика боюнча глобалдык хартиясы Адам Укуктарынын Универсалдык Декларациясына жана башка маанилүү эл аралык укук документтерине таянат. Анда кастык тил боюнча так көрсөтмөлөр берилген: “Журналисттер маалымат же пикирди таратуу аркылуу кастыкты же алдын ала жек көрүүнү козутпашы керек жана географиялык, социалдык же этникалык теги, расасы, жынысы, сексуалдык ориентациясы, тили, дини, мүмкүнчүлүгү чектелүү адамдардын абалы, саясий жана башка көз караштары боюнча басмырлоонун жайылышына жол бербөө үчүн колунан келгендин баарын кылышы зарыл”.⁴² Түштүк Африканын басма сөз кодексинде да кастык тил боюнча бөлүм бар, анда маалымат каражаттарынан “мыйзамдуу коомдук кызыкчылыкты туудурган бардык маселелер боюнча кабарлоо жана комментарий берүү укугу жана милдети” менен кастык тилди жарыялабоо милдеттенмесинин ортосундагы тең салмактуулукту сактоо чакырылат.⁴³

Медиа этика кодекстеринде кастык тили түздөн-түз аталбаса да, ага тиешелүү болгон көптөгөн маанилүү принциптер жана багыттар камтылган. Аларга төмөнкүлөр кирет:

ТЕКШЕРҮҮ

- ЖМК өкүлдөрү маалыматты жарыялоодон мурун жаңылыктын булагы болгон адамдардын билдирүүлөрүн сөзсүз текшерүүгө тийиш. Бул – журналистиканын негизги кесиптик принциби болуп саналган текшерүү практикасы кастык тили менен күрөшүүдөгү эң маанилүү ыкмалардын бири, анткени кастык кампаниялары көп учурда жалган же бурмаланган маалыматка таянат. Эл аралык Журналисттер Федерациясы (IFJ) мындай деп белгилейт: “Маалыматты таратуудагы шашылыштык же ыкчамдык фактыларды, булактарды текшерүүдөн жана/же жооп кайтаруу укугун берүүдөн жогору коюлбашы керек”.⁴⁴ Эгер булак туура эмес же адаштыруучу маалымат таратып жатса, бул материалдын башында эле так көрсөтүлүшү же такыр жарыяланбай коюлушу керек. Жарыялангандан кийин фактыларды текшерүү көп учурда анчейин натыйжалуу болбойт; ага караганда журналистика боюнча тренерлер сунуштаган алдын ала текшерүү же “пребанкинг” (prebunking) ыкмасы коомчулукту дезинформацияга каршы туруктуу кылууга көбүрөөк жардам берет.⁴⁵

АР ТҮРДҮҮЛҮКТҮ УРМАТОО

- Көптөгөн ЖМК уюмдары ар түрдүүлүктү урматтоону негизги кесиптик баалуулук катары кабыл алышат, анткени бул кастык тилине каршы туруунун маанилүү каражаты болуп саналат. Ири эл аралык жаңылык уюмдарынын бири өз журналисттерине мындай деп кайрылат: “Адамзат коомдорунун ар түрдүүлүгүн – алардын расаларын, маданияттарын, ишенимдерин, баалуулуктарын жана ар бир адамдын өзгөчөлүгүн таанып-билип, аларды бейтарап жана ишенимдүү чагылдыруу”.⁴⁶ Индонезиянын жана Түштүк Африканын басма сөз кеңештеринин кодекстери сыяктуу эле, Улуу Британиянын редакторлор кодекси да ЖМКларга “адамдын расасына, терисинин түсүнө, динине, жынысына, гендердик иденттүүлүгүнө, сексуалдык ориентациясын, ошондой эле физикалык же психикалык ооруларына же майыптыгына карата алдын ала терс же кемсинткен шилтемелерден оолак болууну” талап кылат.⁴⁷ Туура сөздөрдү тандоо кыйынга турушу мүмкүн, бирок кесиптик уюмдар раса, дин жана гендер жөнүндө жазуу үчүн ар кандай терминдерди түшүндүргөн стилдик колдонмолорду сунушташат.⁴⁸

41 <https://www.spj.org/ethicscode.asp> жана <https://ethicaljournalismnetwork.org/can-journalists-trust-the-u-n-system-to-help-control-hate-speech>

42 Журналисттик этика боюнча глобалдык хартия (Эл аралык журналисттер федерациясы, 2019)

43 Түштүк Африканын басма жана онлайн ЖМК үчүн этика жана кесиптик жүрүм-турум кодекси, Түштүк Африка Пресс-Кеңеши

44 Журналисттик этика боюнча глобалдык хартия (Эл аралык журналисттер федерациясы, 2019)

45 Сет Смолли, “Пребанкинг маалыматтык жаңылыштыкка каршы натыйжалуу экенин изилдөө көрсөткөн”, Poynter, 1-сентябрь 2022-ж.

46 Этика кодекси, Аль-Жазира.

47 “Редактордук практиканын кодекси”, Редакторлордун кодекси боюнча комитет, Улуу Британия. Ошондой эле: Журналисттердин этика кодекси, Индонезия Пресс-кеңеши; Басма жана онлайн ЖМКлар үчүн этика жана жүрүм-турум кодекси, Түштүк Африка Пресс-кеңеши.

48 Мисалы: Дин маселелерин чагылдыруу боюнча стилдик колдонмо (Диний темаларды чагылдырган журналисттер фонду); Гендердик сезимтал журналистика боюнча стилдик колдонмо (Америка журналисттеринин Азия ассоциациясы, Азия аймагы).

СТЕРЕОТИПТЕРДЕН АЛЫС БОЛУУ

- Көпчүлүк этикалык кодекстер журналисттерге, анын ичинде визуалдык журналисттерге⁴⁹ да, белгилүү бир сапаттарды бүтүндөй бир топко тиешелүү кылып таңуулаган стереотиптерден алыс болууну сунуштайт. Мындай жалпылоолор жаңылыш жана адилетсиз, анткени бир да коомчулук бир тектүү эмес. Стереотиптер “биз — алар” деген ой жүгүртүүнү күчөтөт; терс стереотиптер айрым топторду күнөөлүү кылып көрсөтүп, адамдык касиеттен ажыратууга алып келиши мүмкүн. Бир эл аралык маалымат агенттиги журналисттер “аң-сезимсиз стереотиптеширүүгө жана эскирген божомолдорго сезимтал болушу керек” деп белгилейт.⁵⁰ Ошондой эле анда “өлкөлөргө карата стереотиптерге да шек менен кароо зарыл, анткени алар көп учурда улуттук мүнөз жөнүндө терс түшүнүктөргө негизделет” деп кошумчаланат. Эң кеңири тараган стереотиптердин айрымдары гендерге байланыштуу. Танзаниянын Медиа кеңеши ЖКларга материалдарында сексисттик тилди колдонууга тыюу салууну жана гендердик басмырлоону же гендердик стереотиптерди бекемдөөгө жол бербөөнү сунуштайт.⁵¹

БАРДЫК ТАРАПТАРДЫН ОЮН ЭСКЕ АЛУУ

- Америкадагы Кесипкөй журналисттер коомунун (SPJ) кодекси журналисттерди алдын ала аракет кылууга жана “көп учурда угулбай турган булактарды издөөгө” чакырат.⁵² Бул көптөгөн журналисттер өздөрү үчүн сүйлөй албагандардын атынан сүйлөө үчүн даярдуулук менен кабыл алган ролго шайкеш келет. Алар таасирдүү лидерлердин жана көпчүлүктүн гана эмес, маселеге кабылган бардык топтордун көз караштарын чагылдырууга аракет кылышат. Кеңири колдонулган журналистика боюнча колдонмодо айтылгандай, ар тараптуу жана толук болушу үчүн, окуялар “жагымдуу демографиясы барларды гана эмес, бардык жабыркаган коомчулуктарды камтышы” жана “ар түрдүү фон жана көз караштарды эске алууга” тийиш.⁵³ Мындай практика кастык пропаганда менен күрөшүүдө маанилүү коргонуу чарасы болуп саналат.

ОКУЯЛАРДЫ ТИЕШЕЛҮҮ ДЕҢГЭЭЛДЕ ЖАНА КОНТЕКСТТЕ ЧАГЫЛДЫРУУ

- Коомдогу экстремисттик позициядагы адамдар көбүнчө медиа тарабынан орточо жана салмактуу үндөргө караганда көбүрөөк чагылдырылышат. Эгер аудитория ошол коом менен жакшы тааныш эмес болсо, алар мындай кабарлардан жалпы пикир чыгарууга жана анын мүчөлөрүн чындыгынан көбүрөөк айырмалуу жана коркунучтуу деп кабыл алууга мүмкүн. Бул коркунуч жана кастык чөйрөсүн күчөтөт. Бул катачылыктан сактануу үчүн журналистика боюнча окутуучулар кабарчыларга поляризацияланган маселеде экстремисттик пикирлер коомдун көз-карашын толук чагылдырбайт деп эсептөөнү эскертет. Мындай адамдар көбүнчө көңүл бурууну каалаган жеке адамдар болушу мүмкүн жана чыныгы коомду чагылдырбайт.⁵⁴ Журналисттер өздөрүнө суроо бериш керек: “Чындыгында канча адам бул көз карашты бөлүшөт?” “Бул маселе күнүмдүк жашоого канчалык тиешелүү?” — жана окуяларды чагылдырууну ошол контексти эске алуу менен түзүү зарыл.⁵⁵

ОНЛАЙН-ПИКИРЛЕРГЕ ЭТИЯТ БОЛУУ

- Онлайн-пикирлер — социалдык медиа посттору, лайктар жана башка жооптор — журналисттер үчүн коомчулуктун маанайын түшүнүүнүн тез жана ыңгайлуу жолу болуп эсептелет. Бирок алар ар дайым толук эмес жана көп учурда чындыкка дал келбейт.⁵⁶ Толук эмес болушунун себеби — жөн гана санариптик бөлүнүү эмес, ошондой эле коммерциялык платформалардын алгоритмдери контентти кылдаттык менен эмес, вирустук таралуусуна басым жасашы. Көп учурда мындай пикирлер чыныгы эмес, эсептөөчү пропагандалык ыкмалар менен түзүлөт. Мындай ыкмаларды кастыкты жана талаш-тартышты козутуу үчүн колдонуу жакшы документтелген. Журналисттик этика кодекстеринде мындай пикирлерди цитаттоо же бөлүшүүдө этият болууга чакырат.

49 “Этика кодекси”, Улуттук фоторепортёрлор ассоциациясы.

50 “Стандарттар жана баалуулуктар”, Рейтер агенствосу.

51 Медиадагы гендердик саясат (Танзаниянын Пресс-Кеңеши, 2019-ж.). Ошондой эле: “Гендердик чагылдыруу боюнча колдонмо” (Түштүк Африка Пресс-Кеңеши, 2021-ж.).

52 “СПЖ этика кодекси”, Кесипкөй журналисттер коому.

53 “Журналистиканын негиздери”, tomrosenstiel.com

54 “Кастык тили жана аракеттер”, Онлайн жаңылыктар ассоциациясынын этика бөлүмү.

55 Добра Л. Мэйсон (ред.), “Дин жөнүндө чагылдыруу: журналистиканын мыкты практикалары боюнча колдонмо” (Уэстервилл, Огайо: Диний темаларды чагылдырган журналисттер ассоциациясы, 2016-ж.).

56 Эндриу Р. Н. Росс, Эндриу Чэдвак, Кристиан Ваккари, “Санариптик медиа жана коомдук пикир сигналдарынын онлайн таралышы: көңүл буруунун жаңы экономикасындагы бир жактуулук жана кооптуулуктар”, Routledge Companion to Political Journalism (Routledge, 2021) жыйнагында.

ЧЫНДЫКТЫ БУРМАЛООДОН САКТАНУУ

- Метафорикалык жана субъективдүү тил чындыктын бурмаланышына алып келип, окурманды же көрүүчүнү жаңылыш пикирге жана потенциалдуу зыяндуу түшүнүктөргө жеткиришү мүмкүн, деп эскертет бир ири эл аралык маалымат агенттиги журналисттерине. Мисалы, “мигранттар агымы” деген сөздөр чындыгында салыштырмалуу аз сандагы адамдар болушу мүмкүн. Мындай жалпы түшүндүрмө техникалык жактан туура болушу мүмкүн, бирок так жана айкын формулировкалар маалыматты туура көрсөтүп, зыян келтирүү мүмкүнчүлүгүн азайта алат.⁵⁷

КЛИКБЕЙТТЕН САК БОЛУУ

- Медиа материалдарын кызыктуу кылуу үчүн чыгармачылык ыкмаларды колдонушат. Бирок Америкадагы Кесипкөй Журналисттер Коому (SPJ) белгилегендей: “Маалыматты жайылтуу, алдын ала сунуштоо же кыскача баяндама аркылуу материалдын мазмунун бурмалоодон же ашыкча жөнөкөйлөтүүдөн өзгөчө сак болуу керек”.⁵⁸ Башкы жаңылыктар жана иллюстрациялар көп учурда материалдын даяр болуу процессинин соңунда, убактысы чектелген жана окуяга жаңы аралашып жаткан кызматкерлер тарабынан кошулат. Санариптик таратуу менен сенсациялык эффекттин коркунучу бир топ жогорулайт: төлөм тосмолору (paywalls) окуучуларга бүт материалга жетүүнү чектейт; скриншоттор да ошол эле эффектти берет. Демек, окурман материалдын баарын эмес, болгону көңүлдү бурган элементтерди гана көрүп калышы мүмкүн. Редакторлор окурмандын көңүлүн бурган элементтер өз алдынча каралганда терс таасирлүү болбошун камсыздап, потенциалдуу коркунучту азайта алышат. Сүрөттөр жана графикалар тексттегидей эле этикалык стандарттарга жооп бериши керек.

КОММЕНТАРИЙЛЕРДИ МОДЕРАЦИЯЛОО

- Онлайн комментарийлерге байланыштуу медиа саясаттары абдан ар түрдүү. Айрымдар аудиториянын катышуусуна басым жасап, релеванттуулукка же сыпайылыкка көңүл бурбайт, бул комментарийлерди кастык тилин колдонууга ыңгайлуу чөйрөгө айлантат. Мындай кырдаалды алдын алуу үчүн медиа комментарийлерди өз платформасынын имиджинин чагылдыруусу катары карап, ар кандай модерация механизмдери аркылуу жоопкерчиликти өз мойнуна алат.⁵⁹ Бул көп эмгекти талап кылгандыктан, ири жаңылыктар агенттиктери көбүнчө өз сайттары менен тиркемелериндеги комментарий бөлүмдөрүн жаап коёт. Бирок талкуулар социалдык медиа баракчаларында улана бериши мүмкүн, ал жерде платформалар модерация үчүн жоопкерчиликтен качууга аракет кылышат.

БАШКАЛАРГА КАРАТА КАМ КӨРҮҮ МИЛДЕТИН КАБЫЛ АЛУУ

- Журналисттер кайсы багытта жазышса да далилдерге таянышы менен сыймыктанат, бирок алардын этикалык кодексинде зыянды азайтуу милдети да камтылган. Мисалы, купуялуулук мыйзамдары кабарчылардын жабырлануучулардын кайгысына кийлигишүүсүнө же жашы жете электер менен маектешүүсүнө тоскоол болбосо да, журналисттердин өздөрүнүн этикалык кодексери этият болууну сунуштайт. Мындай кодекстер журналисттер өтө аялуу абалдагы адамдарга кам көрүү милдетине ээ экенин моюнга алат. “Этикалык журналистика булактарды, материалдардын катышуучуларын, кесиптештерди жана коомчулуктун мүчөлөрүн урматтоого татыктуу адамдар катары карайт”, — деп айтылат SPJ кодексинде.⁶⁰ Мындай милдеттенме кастык тил менен байланышкан көйгөйлөрдү чечүүдө журналисттерге жардам бере алат.

Кесиптик кодекстерде принциптер так жазылганына карабастан, аларды иш жүзүндө колдонуу кыйын болушу мүмкүн. Айрым медиа уюмдары жана журналистика боюнча тренерлер белгилүү бир жагдайларда, мисалы, конок түз эфирде кастык тилин колдонсо, эмне кылуу керектиги сыяктуу учурларда аткарыла турган протоколдорду сунушташат.⁶¹ Ар түрдүү сценарийлерге алдын ала стратегияларды иштеп чыгуу журналисттерге реалдуу убакытта туура чечим кабыл алууга жардам берет.

CREDIT: FILIP BUNKENS/UNSPLASH

Кесиптик күчтүү жактарын колдонуу

Бул колдонмо кастык тилинин көйгөйү журналист болуунун маанисин өзгөртүүнү талап кылбайт; негизги мааниси — маалымат каражаттары кесиптин күчтүү жактарын терең колдонушу керектигинде. Этикалык талкуулоо салтынан тышкары, журналистика кастык тилин чагылдыруу жана ага жооп берүү ыкмасын жакшыртууга көмөкчү башка тажрыйбаларга да ээ.

57 “Стандарттар жана баалуулуктар”, Рейтер агенствосу.

58 “СПЖ этика кодекси”, Кесипкөй журналисттер коому. Ошондой эле, “Кликбейт жана метрикалар”, Онлайн жаңылыктар Ассоциациясынын этикалык принциптери.

59 Мисалы: “Комментарий бөлүмү”, The New York Times.

60 “СПЖ этика кодекси”, Кесипкөй журналисттер коому.

61 Мисалы: Кейт Хэйрсайн, “Кастык билдирүүлөрдү чагылдыруу — журналисттер үчүн практикалык кеңештер”, DW Akademie блогу, 1-январь 2016-ж.

ИЛИКТӨӨЧҮ ЖУРНАЛИСТИКА. Убакыт сыноосунан өткөн иликтөөчү журналистиканын ыкмалары жаңы пайда болуп жаткан кастык тилди жайылтуучуларга да, масштабдуу кастык кампанияларга да каршы абдан маанилүү курал болуп саналат. Журналисттер коррупцияны иликтөөдө каржы агымдарын көзөмөлдөгөндөй эле, чыр-чатакты козутуудан кимдер пайда көрүп жатканын аныктоо үчүн жашыруун байланыштарды, ортомчулардын тармактарын жана колдоочуларды терең изилдей алышат. Ошондой эле мыйзамсыз сооданы иликтегендей, кастыкты жайылтуучулар пайдаланган башкаруудагы жана мыйзамдагы алсыз жактарды ачып көрсөтө алышат. Дата-журналистиканын ыкмаларын колдонуу менен социалдык медиа платформаларында кастык тилинин көбөйүшү тууралуу маалыматтардын артындагы окуяларды коомчулукка түшүнүктүү жана далилдүү түрдө баяндап бере алышат.⁶²

КОЛЛАБОРАТИВДИК ЖУРНАЛИСТИКАСЫ. Журналистиканын каржылык кризиси медиа уюмдары татаал, көп катышуучулары бар кастык кампаниялар сыяктуу ири маселелерди чагылдырууда көбүнчө кадрдык тартыштыкка туш болорун билдирет. Ушундан улам коомдук кызыкчылык үчүн журналистиканы жүргүзүүдө редакциялар барган сайын кызматташууга өтүп жатышат. Чек ара аралык өнөктөштүктөр трансулуттук агымдарды камтыган окуяларды ачууга жардам берет – ал эми кастык пропаганда көп учурда дал ушундай, трансулуттук мүнөзгө ээ көйгөй болуп саналат. Медиа уюмдар фактыларды текшерүү багытында да биргелешип иш алып бара алышат.⁶³ Иликтөөчү журналисттер өзгөчө адистешкен билими бар бейөкмөт уюмдар жана изилдөө мекемелери менен барган сайын көбүрөөк кызматташууда. Кастык тилди көзөмөлдөгөн топтор жана башка адам укуктарын коргоочулар кастык тилин чагылдырган ЖМКлар үчүн ылайыктуу жана баалуу өнөктөштөр боло алышат.⁶⁴

КООМЧУЛУККА БАГЫТТАЛГАН ЖУРНАЛИСТИКА. Көптөгөн медиа уюмдары коомчулукка багытталган журналистиканын ар кандай формаларында мактоого арзырлык тажрыйбага ээ. Бул ыкмалар аркылуу кабарчылар жеринде иштеп, ири саясий күчтөр жана корпоративдик медиа көп учурда көңүл сыртында калтырган адамдардын кызыкчылыктарын тереңирээк түшүнүп, алардын үнүн жеткире алышат.⁶⁵ Мындай аракеттер – анын ичинде конструктивдүү журналистика же “чечимдер журналистикасы” сыяктуу ыкмалар – ар кандай өздүк топтордун ортосундагы жалпы кызыкчылыктарды ачып берет. Натыйжада кастыкты козутуучулар дем берип, пайдаланып келген “биз – алар” деген бөлүнүүнү жеңүүгө өбөлгө түзөт.⁶⁶

МЕДИАНЫН ЭРКИНДИГИ, КӨЗ КАРАНДЫСЫЗДЫГИ, АР ТҮРДҮҮЛҮГҮ ЖАНА ЖООПКЕРЧИЛИГИ

Журналисттик этиканын көпчүлүк кодекстеринде негизги көңүл материал үстүндө иштеген журналисттерге бурулат. Бирок бул адистер алардын кесиптик ишмердүүлүгүнө жана этикалык стандарттарды сактоосуна олуттуу таасир эткен институционалдык жана саясий-укуктук шарттарда иштешет.

Редакциянын ичинде кадрлардын ар түрдүү курамы жана ачык баарлашуу маданияты аң-сезимсиз калыптанган терс көз караштарга каршы туруунун маанилүү жолу болуп саналат.⁶⁷ Эгер редакция курамы коомдун кеңири катмарларын чагылдырып, азчылыктын өкүлү болгон журналисттер өз оюн эркин айтууга мүмкүнчүлүк алса, редакциялык чечимдер дискриминациялык идеяларга кыйла туруктуу болот.

Медиа уюмдардын ичиндеги жоопкерчилик механизмдери – мисалы, коомдук редактор же омбудсмен институту – ошондой эле тармактык деңгээлдеги көз карандысыз пресс-кеңештер редакцияларды азчылыктарга карата мүмкүн болгон бир жактуулук жөнүндө өз убагында эскертүүгө жардам берет.⁶⁸ Айрым медиа уюмдар, коомдун ар түрдүүлүгүн тереңирээк түшүнүү үчүн шаар же өлкөнүн ар кайсы аймактарында окурмандар менен “ачык жолугушууларды” уюштурушат. Тең укуктуулук боюнча комиссиялар жана адам укуктарын коргоо уюмдары менен байланыш каналдарын ачуу да редакцияларга мүмкүн болгон көйгөйлөр тууралуу эртерээк кабар алууга шарт түзөт.

Медиа эркиндигинин мааниси буга чейин да белгиленген. Сөз эркиндиги менен кастык тилинин ортосунда чыңалуу бар экени менен, кастык тили сөз эркиндигине негизсиз, ашыкча кең жана тең салмаксыз чектөөлөр коюлган шартта өзгөчө кооптуу болот. Коомдук ролун толук аткаруу үчүн медиа мамлекеттик көзөмөлдөн эркин болушу зарыл.

62 Марк Ли Хантер, “Окуяга негизделген иликтөө: иликтөөчү журналистиканын колдонмосу” (ЮНЕСКО, 2011) жана Глобалдык иликтөөчү журналистика тармагы (Global Investigative Journalism Network).

63 Индонезияда, Нигерияда жана башка өлкөлөрдө шайлоо алдында фактыларды текшерүүчү коалициялар түзүлгөн. Мисалы: Астудестра Адженграсти, “Индонезиядагы шайлоолордо дезинформацияга каршы күрөшүү үчүн кызматташуу”, Эл аралык журналисттер тармагы, 17-май 2019-ж.; Филипп Анжорин, “Нигериянын фактыларды текшерүүчү коалициясы Батыш Африкада кызматташтык журналистика кандай иштээрин көрсөтөт”, Nieman Lab, 18-октябрь 2023-ж.

64 Мисалы, Rest of World жаңылыктар агенттиги Digital Witness Lab менен кызматташып, саясий партиянын жалган маалымат жана кастык тил менен коштолгон өнөктүк билдирүүлөрү үчүн жеке билдирүү жазышуу колдонмосун борборлоштурулбаган форматта колдонушун иликтеген.

65 Мисалы, “Латын Америкасындагы коомдук медиа тармактары”, WACC Global, 23-февраль 2018-ж.

66 Кристина Лунд Йоргесен жана Джейкоб Рисбро, Конструктивдүү журналистика боюнча колдонмо (Копенгаген, Дания: Эл аралык медианы колдоо, 2022).

67 “Медианын ар түрдүүлүгү”, Media Diversity Institute.

68 Сюзанна Фенглер, “Журналистикадагы жоопкерчилик”, Oxford Research Encyclopedia of Communication, 2019.

ЖМКнын көз карандысыздыгы, анын ичинде редакциялардын ээлеринин саясий же коммерциялык кызыкчылыктарынан редакциялык көз карандысыздыгы – кесиптик журналистиканын негизги шарттарынын бири болуп саналат. Эгерде медиа ээлери өз өлкөсү үчүн сабырсыз, бөлүп-жаруучу көз караштарды жактап, өз медиасын ошол багытта иштөөгө мажбурласа, же мындай көз караштагы саясий лидерлер менен тыгыз байланышта болсо, маалымат каражаттары кастык пропаганданын негизги жайылтуучусуна айланышы мүмкүн. Ал эми көптөгөн өлкөлөрдө көз карандысыз коомдук медиа уюмдары редакциянын күнүмдүк этикалык жана редакциялык чечимдерин корпоративдик же саясий кийлигишүүдөн түзүмдүк жактан коргоп турат.⁶⁹

Медиа ар түрдүүлүгү,⁷⁰ башкача айтканда, азчылыктардын кызыкчылыктарын чагылдырган жана алардын үнүн жеткирген ар кандай платформалардын болушу, коомдогу көпчүлүккө таянган үстөм тенденцияларга каршы туруу жана кастык тилинин, ошондой эле кастык негизиндеги кылмыштардын белгилерин өз убагында байкоо үчүн өтө маанилүү. Чакан, жергиликтүү же этникалык ЖМКлар көп учурда азчылыктардын үнүн басуу максатын көздөгөн кастык кампаниялардын бутасына айланат. Мындай редакциялар, адатта, каржылык мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болуп, медиа тармагынын четинде иш алып барышат.⁷¹ Улуттук басма сөз ассоциациялары жана ири медиа компаниялар аларды таануу, окутуу жана кесиптик байланыш түзүү мүмкүнчүлүктөрү аркылуу колдой алышат.

Кыйынчылыктар жана дилеммалар

Кастык тил менен иштөө кыйынчылыктан болушу мүмкүн, анткени бул жөнөкөй формулалар менен чечилбеген татаал маселе. Бирок, татаалдыктарды түшүнүү журналисттерди алар менен күрөшүүгө психикалык жактан даярдай алат. Бул бөлүмдө бир нече жалпы дилеммалар көрсөтүлгөн. Айкын чечимдер жок болсо да, журналисттер көйгөйлөрдү ого бетер курчутпоого аракет кыла алышат. Бул дилеммаларга көнгөн медиа, кыйынчылыктарга даяр эместерге караганда туура тең салмактуулукту табуу мүмкүнчүлүгү жогору.

КООМДУК ИШМЕРЛЕРДИН БИЛДИРҮҮЛӨРҮНДӨГҮ КАСТЫК ТИЛИН КАНТИП ЧАГЫЛДЫРУУ КЕРЕК?

ЖМК кастык тилинин жайылышына жардам бербеш керек – бирок коомдук ишмерлердин айткандарын, канчалык жагымсыз болсо да, кабарлоонун күчтүү жаңылыктар үчүн негиз болушу мүмкүн. Ошондой эле, адамдарга жаңылыктарда айтылып жаткан сөздөрдүн кастык тили менен байланыштуу экенин билдирүү коомдук кызыкчылыкка туура келиши мүмкүн. Андан тышкары, популисттик билдирүүлөрдү токтотуу же моралдык жактан айыптоо аракеттери көп учурда тескери натыйжа берет: алар муну өз пайдасына колдонуп, өздөрүн “расмий” маалымат каражаттарынын курмандыгы жана бийликке каршы күрөшүп жаткан адам катары көрсөтүшү мүмкүн. Бул алардын “биз жана алар” риторикасын күчөтөт.

Мындай партиялар четтен негизги агымга өтүп, көптөгөн күйөрмандарды топтогондо көйгөй ого бетер курчуйт. Бул, айрыкча, демократиялык өлкөлөрдөгү коомдук медиа үчүн чоң дилемма. Алар демократиялык баалуулуктарды коргоого милдеттүү, ошондой эле ири партияларды чагылдырууда бейтараптуулукту сактоого тийиш. Тең укуктуулукка коркунуч туудурган тараптарды чагылдырууда эки максатка тең жетүү – маалымат каражаттары азырынча чечүүгө аракет кылып жаткан татаал маселе.

ЭГЕР ЭКИ ТАРАП ӨЗҮ ЖАБЫРЛАНУУЧУ КАТАРЫ ЭСЕПТЕСЕ ЭМНЕ КЫЛУУ КЕРЕК?

Кастык тил аялуу топторго коркунуч туудурат – бирок аялуулук контекстке жараша өзгөрөт. Бир коомчулуктун мүчөлөрү айрым жагдайларда адилетсиздиктин курмандыгы болушу мүмкүн, ал эми башка жагдайларда ошол эле коомчулуктун мүчөлөрү башкаларга зыян келтирген адамдар болушу мүмкүн. Мындай карама-каршылыктар кастык тилге байланыштуу көп талаштарга себеп болот.

Мисалы, саясатчылардын жана маалымат каражаттарынын диний же этникалык азчылыктын экстремисттик зомбулукка катышуусуна каршы катуу сүйлөөгө жүйөлүү себептери болушу мүмкүн. Бирок, мындай окуяларды кеңири мааниде коркунуч катары көрсөтүү радикалдаштырылган элементтер менен байланышы жок коомчулуктун башка мүчөлөрүнө карата кастык жана чыдамсыздыкты күчөтүшү мүмкүн. Ошо сыяктуу эле, саясатчылар жана маалымат каражаттары күчтүүрөөк чет өлкөнүн геосаясий же экономикалык үстөмдүгүн мыйзамдуу түрдө сынга алышы мүмкүн. Бирок бул алсыз абалда турган ошол өлкөнүн жарандарына, мисалы, иммигрант жумушчуларга жана студенттерге карата ксенофобия катары жайылып кетиши мүмкүн.

69 Мариус Драгомир. “Фактыларды чагылдыруу: Коркуу жана калыс эместиктен эркин болуу.” (Париж: Бириккен Улуттар Уюмунун Билим берүү, илим жана маданият уюму, 2020).

70 Медиа плюралиزم деп да аталат. Караңыз: “Медиа плюралиزم”, ЮНЕСКО.

71 Караңыз: “Коомдук медиа туруктуулугу” (ЮНЕСКО, 2017).

Жабырлануучулук сезими өтө субъективдүү болушу мүмкүн: бир эле тил жана символдор кээ бир аудитория тарабынан нааразычылыктын мыйзамдуу көрүнүшү катары кабыл алынышы мүмкүн, ал эми башкалары тарабынан кооптуу кастык тили катары кабыл алынат. Бул талаштарды чагылдырган журналисттердин өзүнүн күчтүү көз караштары болушу мүмкүн, бирок алар эки тарапта тең олуттуу кемчиликтер жана чыныгы көйгөйлөр болушу мүмкүн экенин түшүнүшү керек – жана мунун баары серепчил, кесиптик мамилени талап кылат. Мындай талаштарды чагылдырууда зыянды көбөйтпөй башкаруу үчүн эң жогорку кесиптик чеберчилик жана редакциялык баа берүү стандарттарын сактоо зарыл. Адам укуктарынын стандарттарына жана аныктамаларына шилтеме берүү талаштуу дооматтарды тактоого жардам берет.

АЧУУЛАНУУ ЧЫНЫГЫБЫ ЖЕ ЖАСАЛМАБЫ?

Адам укуктары боюнча мыйзам жөн гана кемсинтүүчү, бирок кастык аракеттерге үндөбөгөн билдирүүлөрдү коргойт. Бирок көптөгөн медиа уюмдар жана өкмөттөр мындай билдирүүлөрдү жөн эле модерациялоо же жөнгө салуу үчүн жетиштүү себеп катары карашат. Кемсинтүү кастыкка айлануудан мурда чара көрүү акылдуулук болуп көрүнүшү мүмкүн. Бул көп учурда туура болушу мүмкүн: бир топту кыжаалат кылган комментарийлер же аракеттер анын мүчөлөрүнө зыян келтирүүнүн эрте эскертүүсү катары кызмат кыла алат. Ачууланууга баш ийүү административдик жактан да ыңгайлуу, анткени даттануулар жана нааразылыктар менен иштөө көп убакытты талап кылат.

Бирок адилеттик үчүн күрөшүп жаткан топтор өз нааразылыгын көрсөтүү үчүн күчтүү жана провокациялык тилди колдонушу мүмкүн. Мындай учурларда, адилетсиз статус-квого каршы турууну каалаган артыкчылыктуу топ өздөрү терең кыжырданганын билдириши ыктымал. Адам укуктарынын көз карашынан, бул Кудайга акарат келтирүү же башка кемсинтүүлөргө каршы мыйзамдарды колдоо туура эмес деп эсептелет: анткени алар көбүнчө басымдуулук кылган коомчулуктар тарабынан азчылыктардын укуктарынын эсебинен өз статусун сактоо үчүн колдонулат.

Саясатчылар жана коомдук лидерлер өз тарапташтарын мобилизациялоо жана каршылаштарын коркутуу максатында ачууну күчөткөн же жасалма нааразылык жаратканы көп кездешет.⁷² Бул “коркунучту тескери багыттоо” деп аталган негизги ыкма: коом ар түрдүү болуп бара жатканда, өз артыкчылыктарын сактоону каалаган басымдуу топтор азчылыктардын диний иш-чараларын, тамактануу адаттарын, кийим-кечектерин жана башка тынчтык иш-аракеттерин алардын маданиятына жана баалуулуктарына кол салуу катары көрсөтүшөт.

Ошондуктан, жөн гана таарынуу провокациялык билдирүүлөргө карата этикалык жооп түзүү үчүн ишенимдүү негиз боло албайт. Анын ордуна, маалымат каражаттары кадыр-баркты таяныч катары колдонсо болот. Кадыр-барк адамдардын тең укуктуулугун билдирет жана демократиялык коомго катышуунун өзөгү болуп саналат. Провокациялык сөздөр азчылык топторду да, үстөмдүк кылган топторду да таарынта алат, бирок алардын кадыр-баркына келтирген коркунучу ар башка болушу мүмкүн.

Юридикалык эксперттер кастык тилинин зыянын баалоодо, таарынычты жөнгө салуунун тузагына түшпөстөн, кадыр-баркты пайдалуу түшүнүк катары сунушташкан.⁷³

КАСТЫК МАДАНИЯТТАРЫ

Медиа көп учурда сабырсыздык маданияты менен сугарылган коомдун бир бөлүгү болушу мүмкүн. Көптөгөн өлкөлөрдө “башкаларга” – башка улуттарга же өлкөдөгү популярдуулугу аз азчылыктарга – карата адилетсиздикти байкабай калууга алып келген моралдык “жашыруун чекиттер” бар. Журналисттер өздөрү да коомдун бир бөлүгү болгондуктан, мындай алдын ала ой жүгүртүүлөргө оңой эле дуушар болушу мүмкүн. Бирок журналистиканын кесиптик адистерден өздөрүнүн бейкалыс пикирлерин текшерүүнү чакырат.⁷⁴ Мисалы, популярдуулугу аз азчылыктардын нааразылыктарын жана укук коргоо ишмердигин түшүнүүгө умтулуу үчүн интеллектуалдык кызыгуу жана ачык ойду колдонушу мүмкүн. Бул мурда суроо коюлбаган божомолдорду карап чыгууну каалаган журналисттер үчүн жакшы башталыш чекити болуп саналат.

Дискриминациялык көз караштар билим берүү системасы, белгилүү маданият жана диний тарбия аркылуу нормалдуу жана туруктуу болуп калышы мүмкүн. Бул жалпы бейкалыс пикирлерге каршы чыгууга кыйынчылык жаратат. Жалпы коомчулук маалымат каражаттарынан бийликке чындыкты айтууну күтөт, бирок көпчүлүктүн өз баалуулуктарына, ишенимдерине жана аракеттерине сын коюуну дайыма кабыл албайт. Бул калыстыкты калыбына келтирүү жана коомду адилеттүү чагылдыруу үчүн журналисттерге кээде таасирдүү өкмөттөргө же корпорацияларга каршы күрөшкөндөй эле моралдык эрдик талап кылынат.

⁷² Черян Жордж. Кастыкты жайылтуу: Диний кемсинтүүлөрдү жасалма түрдө жаратуу жана анын демократияга коркунучу (Бостон, Массачусетс: MIT Басмаканасы, 2016).

⁷³ Жерми Уолдрон, Кастык тилинин зыяны (Кембридж, Массачусетс: Гарвард университетинин басмаканасы, 2012).

⁷⁴ SPJ Кесиптик этика кодексинде айтылган: “Журналисттер өз баалуулуктары жана жашоодогу тажрыйбалары материалды чагылдырууга кандай таасир этээрин түшүнүшү керек”.

Корутунду

КАСТЫК ТИЛИН ЭТИКАЛЫК ЖАКТАН КАНТИП ЧАГЫЛДЫРУУ КЕРЕК?

1. ЖМК адам укуктарынын принциптерине таянат, анда айтылгандай, сөз эркиндиги тең укуктуу коомдорду курууда маанилүү, бирок зыян келтирбөө үчүн чектөөлөрдү сактоо зарыл.
2. ЖМК аялуу абалдагы топторго зыян келтириши мүмкүн болгон өнөктүктөрдү көзөмөлдөйт жана эң катуу нааразычылыкты жараткан билдирүүлөргө гана токтолбойт.
3. ЖМК кастык тилин ири инвесторлор колдогон жана ар түрдүү өндүрүүчүлөр менен таратуучулардын чынжыры аркылуу туруктуу жүргөн бүтүндөй индустрия катары иликтейт.
4. ЖМК өз ресурстарын толуктоо жана кастык кампанияларды терең таасирдүү чагылдыруу үчүн башка ЖМКлар жана адистешкен уюмдар менен кызматташат.
5. ЖМКлар кастык тилине карата мамлекеттик органдардын, сот бийлигинин, коомдун жана корпоративдик сектордун көргөн чараларын эл аралык адам укуктарынын стандарттарынын негизинде чагылдырышат.
6. ЖМКлар зыянды азайтууга багытталган кесиптик этиканы карманышат жана аны өз коомундагы жана дүйнөдөгү ар түрдүү коомчулуктарды чагылдырууда колдонушат.

БУЛ КОЛДОНМО ЖӨНҮНДӨ

Бул колдонмо ЖМКлар үчүн сериялык колдонмолордун биринчи басылышы болуп саналат жана ал жек көрүү тилинин жана анын ар кандай көрүнүштөрүнүн чагылдырылышы боюнча ЮНЕСКОнун Байланыш жана маалымат жана Билим берүү секторлору тарабынан биргелешип даярдалган.

БУЛ КОЛДОНМОНУН АВТОРУ – ЧЕРИАН ДЖОРДЖ.

АВТОР ЖӨНҮНДӨ

Чериан Джордж – Гонконг Баптист университетинин журналистика кафедрасынын профессору. Анын изилдөө багыттары сөз эркиндиги, цензура, кастык пропагандасы жана коомдогу поляризация маселелерин камтыйт. Ал ошондой эле Сингапурдагы "баалуулуктарга негизделген журналистика" темасына багытталган ай сайын чыгуучу What's Up мектеп гезитинин негиздөөчүсү жана редакторунун бири. Академиялык ишмердүүлүккө чейин ал Сингапурдагы The Straits Times гезитинде журналист болуп иштеген. www.cheriangeorge.net

Бул документти төмөнкү шилтеме аркылуу жүктөп алууга болот <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000392378>

Бириккен Улуттар Уюмунун Билим, илим жана маданият мекемеси тарабынан 2025-ж басылып чыгарылган, 7, place de Fontenoy, 75352, Париж 07 SP, Франция

© UNESCO 2025-ж.

Бул басылма Attribution-ShareAlike 3.0 IGO (CC-BY-SA 3.0 IGO) лицензиясынын (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/igo/>) шарттары боюнча ачык жеткиликтүү. Басылманын мазмунун колдонуу менен, колдонуучулар Ачык жеткиликтүүлүк боюнча Репозиторийинин (<https://www.unesco.org/en/open-access/cc-sa>) колдонуу шарттарын сактоого макул болушат.

Жылдызча (*) менен белгиленген сүрөттөр CC-BY-SA лицензиясынын алкагына кирбейт жана автордук укук ээлеринин алдын ала уруксатысыз колдонууга же кайра басып чыгарууга болбойт.

Бул басылмада колдонулган белгилер жана материалдардын берилиши ЮНЕСКОнун эч бир мамлекеттин же аймактын укуктук статусу боюнча же анын чек араларын же чек араларын делимитациялоого карата кандайдыр бир пикирин билдирбейт.

Басылмадагы ой-пикирлер авторлорго таандык жана сөзсүз түрдө ЮНЕСКОнун расмий көз карашын чагылдырбайт.

АВТОРУ: ЧЕРИАН ДЖОРДЖ

РЕДАКТОРУ: ДЖЕЙ СИВЕЛЛ

МУКАБАНЫН СҮРӨТҮ: DRAZEN ZIGIC/ FREEPIK*

ДИЗАЙН ЖАНА КАЛЫПТОО: ЛУИЗА МАКСИМО, ПЕДРО КАРВАЛЬО

Европа Биримдиги
тарабынан каржыланат

Бул долбоор «Холокостту танууга жана бурмалоого каршы күрөшүү» демилгесинин алкагында Европа Биримдиги тарабынан каржыланган. Кыргыз тилине которуу Европа Биримдигинин каржылык колдоосу менен "Social Media 4 Peace" (SM4P) ("Социальные медиа во имя мира"/"Тынчтык үчүн социалдык медиа") долбоорунун алкагында ишке ашырылды. Документте баяндалган ой-пикирлер жана көз караштар толугу менен авторго (авторлорго) таандык жана сөзсүз түрдө Европа Биримдигинин расмий позициясын чагылдырбайт. Европа Биримдиги алардын мазмуну үчүн жооптуу эмес.